

Vladislava ŘÍHOVÁ

Úřední domy v Litomyšli a stavební činnost Jiřího Béby

Podlouhlé náměstí v Litomyšli vzniklo postupnou zástavbou okolí trhoviště na významné zemské stezce. Kromě řady městských domů se může pochlubit i několika dominantami, včetně tzv. Nové radnice – č.p. 61, na široké parcele se zvlněnou plochou atiky a bohatým rokokovým dekorem průčelí. Dům vznikl na parcelách dvou středověkých objektů a zachoval si obvodové zdívo z renesanční doby výstavby. V roce 1612 byl konfiskován významnému předáku reformačního odboje – Adamu Poceltovi a připadl majitelce panství Marii Manrique de Lara.¹ Další dvě století pak patřil vrchnosti. Interiér výrazně zasáhla barokní přestavba mezi lety 1769 až 1775, která počítala s využitím domu pro byty úředníků litomyšlského velkostatku. Vnitřní prostory pravděpodobně nesly poměrně bohatou dekoraci, ta však zanikla během utilitárních úprav v 19. a 20. století.² V současnosti můžeme z barokní fáze výstavby obdivovat pouze několik jednoduchých kleneb v pravé části přízemí a hlavně úpravu průčelí, už od Wirthova soupisu památek přičítanou litomyšlskému staviteli Jiřímu Bébovi.³

Popis bohatého průčelí zde omezíme jen na zdůraznění konvex-konkávě prohnuté atiky, která je ve vrcholu doplněna vázami a ve čtyřech osách nikami. Krajiní mají gotizující závěsovitě záklenky, střední osy pak hlubší niky s osazenými vázami a mušlí v konše. Ve středu kompozici doplňuje znak Valdštejnů-Vartemberků. Pod bohatou profilací v ploše zvlněné římsy navazuje vertikální členění prvního patra pomocí pilastrů s volutovými hlavicemi.

¹ August SEDLÁČEK, *Topografie Litomyšle*. Xerokopie rukopisu ze sbírek Regionálního muzea Litomyšl je uložena v knihovně SOkA Svitavy se sídlem v Litomyšli. Dům patřil roce 1530 Matěji Sládkovi, v roce 1546 jej zasáhl ničivý požár, v roce 1560 pak další oheň. 1563 se zmiňuje majitel Jan Dalibor a od něj dům kupuje v roce 1604 Adam Pocelt. V době hospodářské krize panství koupili dům v roce 1825 od vrchnosti František a Barbora Smetanovi – nájemci místního pivovaru a rodiče skladatele Bedřicha Smetany.

² Dům zakoupila v roce 1868 městská správa a umístila do něj „Purkmistrovský úřad“. – SOkA Svitavy se sídlem v Litomyšli, Fond Kroniky. Kr 33, *Knih památní města Litomyšle počínajíc od roku 1848*, fol. 102.

³ Bohumil MATĚJKA – Josef ŠTĚPÁNEK – Zdeněk WIRTH, *Soupis památek historických a uměleckých v politickém okresu litomyšlském*, Praha 1908, s. 64.

Okna druhého poschodí jsou umístěna v pravoúhlých okenních otvorech, rámovaných šambránami s plastickým páskem zalomeným do uch se zdvojenými kapkami. Parapetní výplň má podobu vpadlého nepravidelného zrcadla, rámovaného rokokově stylizovanými volutami. Voluty krajních oken jsou vytvořeny ze dvou polovin rokajových (mušlovitých) útvarů, v zrcadle je vložen mřížkový ornament. Výplně středních okenních os jsou odlišné. Voluty jsou ve spodní části tvořeny hlavně vegetabilním dekorem z něž vyrůstají ploché linie s páskem uprostřed, přerušené „řetězovým okem“. Nad okny jsou umístěny bohatě členěné suprafenestry. Nad krajními osami zvlněné, nad středními zalamované, konkávně prohnuté, stýkající se ve třech ostrých vrcholech. Jejich tvar opakuje i horní část vystupujícího zrcadla.

Zájem o dům č.p. 61 a o přesné určení jeho autorství podnítila v roce 2006 objednávka stavebně-historického průzkumu objektu.⁴ Analýza stavebního vývoje byla důležitá také pro další architekturu, připisovanou invenci stavitele Jiřího Béby⁵ – úřednický dům č.p. 3 naproti zámku, ve kterém v současnosti sídlí Fakulta restaurování Univerzity Pardubice. Archivní průzkum Martina Ebela přinesl zpřesnění datace vzniku objektu (někdy před rokem 1763, kdy zde bydlel při přestavbě děkanství místní duchovní; zcela jistě je dům doložen v plánu města z roku 1767), ale práci zmíněného stavitele zde s určitostí neprokázal.⁶ Budova na obdélné parcele je barokní novostavbou, která používá v celém rozsahu přízemí valené klenby s pětibokými výsečemi, v patře plochostropé prostory a spojující schodiště zaklenuté segmentově stoupavě s křížovými klenbičkami nad podestami. Fasáda domu je bohatě dekorovaná na hlavním západním průčelí a na krátkých bočních průčelích směrem na jih a na sever. Dvorní fasáda nemá složitější architektonické členění. Uliční průčelí o sedmi osách dělí vertikálně pilastry se stylizovanými volutovými hlavicemi. Přízemí od patra odděluje plochá římsa, na kterou navazují masivní ploché klenáky přízemních oken. Důležitými prvky jsou vpadlá zakulacená nároží budovy, sevřená mezi hrany fasády zdůrazněné pilastry a také vysoce plastické suprafenestry oken prvního patra. Ty se (stejně jako na fasádě domu č.p. 61) vlní a zalamují a završují do pásků stylizovaný rokokový dekor nad překlady oken. Střed přízemí je prolomen širokým polokruhově zaklenutým portálem se znakem Valdštejnů v klenáku. Fasádu zakončuje masivně profilovaná korunní římsa. Boční fasády opakují prvky uličního průčelí.

Působení stavitele Jiřího Béby je v Litomyšli archivně doloženo pouze na budově proboštství, které přestavěl po požáru v rozmezí let 1758-1763.⁷ Na zákla-

⁴ Zuzana KŘENKOVÁ – Vladislava ŘÍHOVÁ – Jan ŠTĚTINA, *Litomyšl Nová radnice, Smetanovo náměstí č. p. 61, stavebně-historický průzkum*, Olomouc 2006. (Archiv autorky).

⁵ Květa REICHERTOVÁ, *Litomyšl*, Praha 1977, s. 64.

⁶ Univerzita Pardubice, Archiv katedry humanitních věd Fakulty restaurování v Litomyšli. D/15: Martin EBEL – Jiří ŠKABRADA, *Litomyšl čp. 3 (bývalý panský dům, zvaný „Liebleinovský“)* *Stavebně historický průzkum*, Praha 1994, s. 1-15.

⁷ Pavel VLČEK (ed.), *Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách*, Praha 2004, s. 50.

dech bývalého augustiniánského kláštera vznikla nová dvoukřídlá budova. Dodnes je opatřena honosným západním průčelím s mírně předstupujícím rizalitem, původně završeným štítem, patrným na vedutách města z počátku 19. století.⁸ Nejspíše byl dvoupatrový s trojúhelným frontonem nad římsou rizalitu a s vázami na okrajích, se zprohýbaně vykrojenými okraji; zanikl po požáru v roce 1814, stejně jako mansardová střecha. Interiéry proboštství jsou v prvním nadzemním podlaží klenuté valenou klenbou se styčnými pětibokými výsečemi, ve druhém plochostropé s fabiony nasazenými na stěny s mírným odstupem. Schodiště je klenuté valené na pasech. V některých místnostech patra se dochovala na plochých stropěch profilovaná štuková zrcadla různých tvarů.

Stavitel Jiří Béba žil v Litomyšli mezi lety 1706-1777.⁹ Pocházel z nedalekého Sedliště nebo Podlipin. Jeho podpis bychom našli na rozpočtu na novou kostnici v Květné z roku 1751. Léta 1767 stavěl faru v Opatově. Pracoval také na přestavbě a přístavbě kostela sv. Mikuláše v Čisté (povolení arcibiskupství uděleno 1769, datace v klenáku hlavního portálu 1772), kde se patrně podílel i na návrhu budovy kostnice. V roce 1772 žádal arcibiskupskou konzistoř o povolení opravy kaple sv. Jana Křtitele ve Vračovicích a kostela sv. Jakuba a fary v Českých Heřmanicích. Na většině jmenovaných realizací spolupracoval s tesařským mistrem Janem Petržilkou. Kromě těchto zakázek dohlížel od roku 1765 na robotní zednické práce litomyšlského panství a byl při této příležitosti titulován jako „polír“. V roce 1768 je v archiváliích velkostatku uváděn jako autor projektů několika lesoven.¹⁰

Z Bébových staveb se dochovaly až pozdější práce od poloviny 18. století do mistrovy smrti, které patrně zastřešoval činností celé větší dílny. V této době měl už mezi padesáti až sedmdesáti lety, ale přesto mu můžeme jako hlavnímu mistru přičítat některé návrhy.

Ze staveb doložených v pramenech si můžeme udělat obrázek, jaké základní architektonické a také výzdobné prvky se v dílně používaly. Bohatší architektonický dekor si dodnes zachovalo pouze litomyšlské proboštství a kostel v Čisté. Ostatní budovy nejsou zdobeny vůbec (kostnice v Květné na čtvercovém půdorysu s mansardovou střechou, kulatými nárožními a oválným okénkem), případně byl jejich dekor při následujících úpravách odstraněn (kostel a fara v Českých Heřmanicích prošly úpravami na konci 19. a ve 20. století, fara v Opatově byla opravená v roce 1841).

Na budově proboštství vidíme stejné tvary suprafenester a také výplní mezi nimi a okny jako u č.p. 61. Nejde jen o zvlnění suprafenester, ale také o samotnou profilaci římsovky, kterou se suprafenestra vytvářela. Až na malé detaily se profilace na obou fasádách shodují (autor využívá výrazný střední hranolový hladký

⁸ Klaus STOPP, *Die Handwerkundschaften mit Ortsansichten. Band 7: Katalog Tschechoslowakei L-P*, Stuttgart 1985, s. 358-362. Tři veduty z výučních listů sloužily přibližně od 70. let 18. století do poloviny 19. století.

⁹ P. VLČEK (ed.), *Encyklopedie*, s. 50.

¹⁰ M. EBEL – J. ŠKABRADA, *Litomyšl* čp. 3.

profil, obklopený subtilními obloučky). Obě budovy spojuje i užití stejným způsobem stylizované rokaje (nad okny rizalitu proboštství a pod krajními nikami atiky č.p. 61). Zajímavým detailem je také spojování horních okrajů nik, případně oken s okraji suprafenster pomocí malých vertikálně položených dekorativních prvků (např. výše zmiňované stylizované rokaje). Také svým způsobem gotizující prvky oken rizalitu prvního patra proboštství a krajních nik na atice č.p. 61 budovy spojují – horní překlad zde není rovný, ale vykrajovaný.

Styčné body architektony tvorby najdeme i s kostelem v Čisté – zde se objevuje zvláště průčelí a také motiv známý už z proboštství a č.p. 61 – hlavice abstrahované až na pouhý pásek, zakončený volutami.

Rozsah a záběr Běbovy tvorby se ukázal při bližším sledování litomyšlských architektur, a také při pokusu ověřit informace předchozích badatelů, kteří připisovali Běbovi kromě zmíněných staveb i městské domy¹¹ č.p. 53, 64, 73 (ještě na počátku 20. století měl na klenáku hlavního portálu dataci 1766),¹² 101 a 130. Květa Reichertová se domnívala, že většina průčelí litomyšlských domů si uchovávala ráz, jaký jim vtiskl Jiří Běba po velkých požárech po polovině 18. století – mají to být „rozličně členěné štíty na nižších nebo vyšších atikách trojúhelného nebo tabulového tvaru, ukončenými někdy po stranách volutami, ve vrcholku atiky stojí kamenné koule, vázy a jiné plastiky“. Autorovu tvorbu shrnula slovy: „Fasády s dvojím druhem zprohýbaných říms a vysokým štítem s polokruhovým nebo jinak tvarovaným nástavcem jsou zvláště charakteristické pro tvorbu Jiřího Běby.“¹³

Běba se mohl podílet na jednotné přestavbě městských domů, ale nemáme pro to žádné archivní doklady. Mezi díla, která mu můžeme na základě stylové analýzy připisat, rozhodně patří domy č.p. 53, 73, 101, a zvláště dva domy na Braunerově náměstí se zprohýbanými štíty – č.p. 200 a 201. Ty byly patrně přestavěny současně, protože jejich římsy na sebe navazují, a také tvar štítů je ve vrcholech obou architektur obdobný. Objevily se, spolu s dalšími, které mají shodné štíty, i na grafických vedutách města z konce 18. století.¹⁴ Při bližším pohledu můžeme na vyobrazeních sledovat i několik domů s rovnou atikou s vázami, jako má dodnes č.p. 61. Reichertové domněnku více méně unifikované přestavby většiny fasád na náměstí ale veduty vyvrací. Rozhodně až do požáru v roce 1814 zde mezi novými barokními průčelími zůstal stále zachován velký podíl renesančních štítů z předchozí etapy výstavby města.

Kromě úprav městských domů se Běba patrně podílel i na dalších zakázkách, tentokrát pro litomyšlskou vrchnost. V podstatě bylo jeho prací pro Valdštejny už proboštství, a také úpravy kostelů, kostnic a far, doložené prameny – nad nimi mělo panství patronát, a proto také najdeme alianční znak Jana Kristiána z Valdštejna a jeho ženy na průčelí kostela v Čisté. Pro Běbu ale (kromě projektů

¹¹ František LAŠEK, *Oživené litomyšlské paměti*, Litomyšl 1940, s. 131.

¹² B. MATĚJKA – J. ŠTĚPÁNEK – Z. WIRTH, *Soupis*, s. 104.

¹³ K. REICHERTOVÁ, *Litomyšl*, s. 64-65.

¹⁴ Viz pozn. 8.

lesoven a několika málo jmenovaných staveb) nemohou svědčit archiválie, pouze jednotlivé zachované architektury.

Mezi nimi můžeme jmenovat zmiňovanou novostavbu úřednického domu č.p. 3 naproti zámku se zakulacenými rohy a typickým dekorem zprohýbaných a zalamovaných suprafenester, která je výzdobou blízka domu č.p. 53 na Smetanově náměstí. Další, tentokrát hospodářskou budovu, vystavěl Běba v nedalekém Nedošíně v areálu tzv. Pernštejnského dvora. Masivní sýpka¹⁵ je dekorovaná dvěma portály a hlavně štíty, obdobnými štítu domu č.p. 200 na Braunerově náměstí. Kromě zprohýbání, které se na sýpce neuplatnilo, a jiného tvaru středového okna (to se horní částí shoduje s nikami na atice č.p. 61), jsou další prvky shodné – vpadlé zrcadlo uprostřed štítu, zděné vázy stejného tvaru, členění pomocí pilastrů. Dekor využitý místo hlavic pilastrů je sice z velké části opadaný, přesto jasně ukazuje na Běbovu invenci a má těsné paralely na hlavicích pilastrů průčelí č.p. 61, kostela v Čisté i na budově proboštství. Typická stylizovaná volutová hlavice, tvořená pouze zalamovaným páskem, se zachovala jen na pravém krajním pilastru dvorního štítu sýpky, další odpadly a protilehlý štít směrem k silnici přišel o veškerý architektonický dekor při nedávné opravě omítky.

Přestože můžeme tvorbu stavitele Jiřího Běby sledovat často jen pomocí stylové analýzy, podařilo se nám mezi jeho díla přesvědčivě vřadit fasády úřednických domů č.p. 61 i č.p. 3. Podle jeho projektu vznikaly tyto práce jako zakázky větší stavební dílny, kterou minimálně mezi lety 1750-1777 v Litomyšli vedl. Mezi charakteristické dekorativní prvky, které Běba pro tvorbu průčelí používal, patří stylizované volutové hlavice, abstrahováním proměněné pouze v pásy, zasazené v horní části pilastrů; zalamované a zprohýbané suprafenestry, členěné jemnou profilací oblounů a výžlabků s výrazným plochým hranolovým profilem uprostřed a velmi podobné (ale větší) tvary říms. Vazby v architektonické tvorbě vidíme v častém užívání vpadlých zakulacených rohů (proboštství, kostnice v Květné a Čisté, sýpka v Nedošíně, dům č.p. 3), mělce vystupujících rizalitů ve střední části průčelí (proboštství, fara v Opatově a Českých Heřmanicích, opět č.p. 3) a zprohýbaných fasád a štítů (kostel v Čisté, č.p. 61 a 200). Bohužel ve většině architektur nešlo o více než o nová průčelí. Sýpku nemůžeme z hlediska členění interiéru posuzovat, protože se jedná o specifickou hospodářskou budovu. Zbývají nám tedy novostavby proboštství a úřednického domu v Jiráskově ulici. Obě budovy jsou v patře plochostropé s fabiony a v přízemí mají zachovány valené klenby s pětibokými výsečemi, doplněnými na okrajích mírně vystupujícími hranami. Podobný systém zaklenutí můžeme považovat za obrat do minulosti, protože v této době již převládalo používání plackových klenb.

Umělecké vazby výstavby litomyšlských úřednických domů v 60. až 70. letech 18. století se nám podařilo rozprostit mezi množství architektur ve městě

¹⁵ Sýpka není datovaná, K. REICHERTOVÁ, *Litomyšl*, s. 68 ale datuje alespoň bývalou vstupní bránu, která je dnes zbořená, rokem 1757. K tomuto datu by se jistě dal vztáhnout i vznik sýpky, která se uplatnila v rámci staršího hospodářského dvora.

a jeho okolí. Nestojí osamoceně, ale patří do velké skupiny pozdně barokních budov, na kterých se v členění průčelí projevují ještě zbytky konvex-konkávního vlnění, prosazovaného v první polovině 18. století v radikálně barokním proudu české architektonické tvorby. Zároveň do dekorativního členění fasády okrajově vstupují gotizující prvky, uplatňované v dřívější tvorbě architektem J. B. Santinim-Aichlem. Jiří Běba tuto vrcholně barokní inspiraci propojil s modernějším dekorativním systémem, založeným na využívání silně stylizovaných (snad i rustikalizovaných) rokajových motivů.

Práce Běbovy dílny jsou ukázkou celého spektra zakázek stavitele druhé poloviny 18. století – od úprav městských domů přes hospodářské budovy, lesovny, honosné reprezentativní fasády panských zakázek i prosté malé architektury hřbitovních kostnic a úpravy vesnických kostelů a far. Běbova invence se nevy-myká místnímu prostředí a jistě byla poučena příklady slavnějších a kvalitnějších barokních litomyšlských architektur – například G. B. Alliprandiho (piaristický kostel Nalezení sv. Kříže, hřebčinec Štít u Nedošína). Jejich výstavbu mohl Běba v mládí sledovat, případně se jí přímo zúčastnit. Právě stavba piaristického kostela s výraznou příčnou lodí, zakončenou kaplemi na polokruhovém půdorysu, členěnou na plášti segmentově zaklenutými okny, ovlivnila Běbovu představbu dvou starších kostelů – v Čisté a Českých Heřmanicích, kde se uplatnila po formální stránce zjednodušená příčná loď. Ostatně i motiv zakulacených nároží, svíraných mezi vystupujícími částmi fasády, mohl Běba čerpat z Alliprandiho kostela – objevuje se zde v případě na koso postavených průčelních věží.

„Panské domy“ č.p. 61 na náměstí a č.p. 3 Jiráskově ulici můžeme spolu s proboštstvím zařadit mezi tři nejkvalitnější zachované práce Běbovy dílny. Je to jistě dáno i povahou zakázek, které ve všech případech měly bohatstvím dekoru reprezentovat vrchnost. Dnes slouží svému původnímu účelu jen proboštství, dům č.p. 61 využívá jako služebnu městské policie Město Litomyšl a č.p. 3 se z úředních bytů přerodilo v budovu restaurátorské školy, ve které je, také díky místnímu genu loci, radost pracovat.

Summary:

Official Houses in Litomyšl and Building Activities of Jiří Běba

The author deals with official houses Nr. 3 in Jiráskova street and Nr. 61 on the Smetana's square in Litomyšl (East Bohemia). Both the buildings are interpreted – using the analysis of decoration of the facades – to be the works of constructor Jiří Běba. He functioned in Litomyšl in the last third of 18 century. According to archival sources he built several building for local establishment (the Litomyšl estate was in possession of the counts Waldstein-Wartenberg) – these were a church in Čistá, a parsonage in České Heřmanice, some forester's lodges, etc. Thanks to the formal analysis we can extend the circle of his works – he constructed also the two above mentioned official houses, so called „Pernstein“ granary on the periphery of the town and two houses on the Brauner's square.

Obrazová příloha:

Obr. 1: Litomyšl, Nová radnice č.p. 61 – průčelí. Foto: Vladislava Říhová.

Obr. 2: Litomyšl, Nová radnice č.p. 61 – detail středních os prvního patra. Foto: Vladislava Říhová.

Obr. 3: Litomyšl, Jiráskova ulice č.p. 3, pohled z jihozápadu. Foto: Vladislava Říhová.

Obr. 4: Litomyšl, Proboštství – hlavní jižní průčelí. Foto: Vladislava Říhová.

Obr. 5: Litomyšl, Proboštství – detail střední části jižního průčelí. Foto: Vladislava Říhová.

Obr. 6: Čistá, Kostel sv. Mikuláše – pohled z jihu. Foto: Vladislava Říhová.

Obr. 7: Čistá, Kostel sv. Mikuláše – detail zvlněného západního průčelí.
Foto: Vladislava Říhová.

Obr. 8: Litomyšl, Domy č.p. 200 a 201 na Braunerově náměstí. Foto: Vladislava Říhová.

Obr. 9: Květná, Kostnice. Foto: Vladislava Říhová.

Obr. 10: Litomyšl – Nedošín, Štít sýpky tzv. Pernštejnského dvora.
Foto: Vladislava Říhová.